

Bijlage VWO
2014

tijdvak 1

Nederlands

Tekstboekje

Eenzame grazers

(1) In 1978 heerste in kunstenaars-sociëteit De Kring op het Leidseplein grote opwinding: een van de leden, Rijk de Gooijer, was op de televisie
5 gezien. Hij maakte reclame voor een Franse kaassoort. De opwinding onder de kunstenaars betrof het principe: een kunstenaar dóet geen commerciële activiteiten. Dat is colla-
10 boratie met die vulgaire wereld buiten De Kring, bijna net zo erg als de collaboratie van kunstbroeders die in de Tweede Wereldoorlog tot de
15 Kulturkamer waren toegetreden. Het verschil tussen goed en fout was in de jaren zeventig nog zo helder als tussen zwart en wit. Rijk de Gooijer was alsnog fout, zo simpel lag dat.

(2) De afstand tussen de diverse
20 media was in de jaren zeventig en tachtig bijna onoverbrugbaar. Dit gold zeker voor de afstand tussen krant en televisie. De pers waande zich de koningin der aarde en beschouwde
25 de televisie als dom tijdverdrijf voor de massa. Toen Joop Lücker, destijds hoofdredacteur van *de Volkskrant*, in 1962 vernam dat zijn Limburgse correspondent Richard
30 Schoonhoven naar *Brandpunt* ging, reageerde hij: “Schoonhoven gaat de journalistiek uit en het variétévak in.”

(3) Ruim dertig jaar later zijn er maar
35 in reclames optreden als het hun gevraagd wordt. En niet eens alleen voor het geld, maar ook omdat een reclameroel bijna gelijkstaat aan de hoofdrol in een film of in de stads-
40 schouwburg. Tegenwoordig kun je elke schrijver of kunstenaar zijn of haar boek of film of musical zien

aanprijzen bij veelbekeken praat-programma's op televisie. Ook critici
45 van de populaire cultuur, zoals Bas Heijne, stappen zelf voor dag en dauw hun bed uit om in de *Ontbijtshow* hun nieuwste bundel columns aan te prijzen. De werelden van
50 kunst en cultuur en reclame lopen geheel door elkaar. Er is geen afstand meer tussen deze werelden.

(4) Verwarrend is het intussen wel geworden. De sociale druk is
55 gebleven om het ene fantastisch te vinden en het andere bagger. Neem Saskia Noort. Ik heb laatst een boekje van haar gelezen. Het leek op een eenvoudige Nicci French, spannend,
60 volstrekt voorspelbaar, leest lekker weg en als je het uit hebt, ben je het alweer vergeten. Met die Noort kun je niet op een partijtje aankomen.

Afgelopen week zag ik de film *Terug
65 naar de kust* naar het gelijknamige boek van Noort, met de populaire televisiepresentatrice Linda de Mol, die onherkenbaar was gemaakt en knap speelde in deze Noort-thriller.

70 Toen ik Pierre Bokma zag als de andere hoofdrolspeler dacht ik: wel raar toch, die Bokma is een gelauwerd toneelacteur. Maar als hij in deze thriller speelt, dan moeten we
75 daar ineens over zwijgen? Waarom eigenlijk?

(5) De portee mag duidelijk zijn: de culturele elites hebben zich in de
80 praktijk allang aangepast aan de commerciële mediacultuur, inclusief de reclamecultuur. Gevraagd worden voor een reclame is net zo'n eer als het ontvangen van de AKO Literatuurprijs. Er is geen elite meer,

85 in geen enkele van de betekenissen
die dit woord had. Er is alleen nog
een media-elite, waarvan slechts
sommige leden pretenderen dat zij
politiek, kunstzinnig of moreel betere
90 mensen zijn. Door die commerciā-
lisering en die onontbeerlijke media-
presentie laadt ‘de betere mens’
echter al gauw de verdenking op zich
hypocriet te zijn. Hij is immers net zo
95 afhankelijk geworden van de media-
presentie als willekeurig welke
kandidaat voor welk *Idols*-programma
ook.

(6) Hoe die mediapresentie er tegen-
woordig uit moet zien, is ook duidelij-
100 k, al zijn er nog diverse ‘formats’
die elk een andere presentie ver-
langen. Een populaire talkshow zoals
De wereld draait door kan toch wel
105 symbool staan voor die 21ste-
eeuwse manier van jezelf presen-
teren. Iemand als de schrijver Joost
Zwagerman is daar heel goed in
geworden. Hij was onlangs weer
110 eens te gast in deze talkshow, dit-
maal om in tien minuten zijn nieuwste
essaybundel aan de man te brengen.
Een stortvloed van woorden, een
tomeloos enthousiasme, een kwink-
slag terug naar de presentator.
115 Ongeremd en toch ad rem. Het lijkt
wel of dit soort schrijvers stiekem een
mediatraining heeft gevolgd.

(7) Er zijn allerlei oorzaken aan te
120 wijzen voor het verdwijnen van vaste
elites. Volgens een standaarddefinitie
is een elite in de oorspronkelijke
betekenis ‘een uitgelezen minderheid
met bijzondere sociale, geestelijke en
125 zedelijke kwaliteiten, die als
geprivilegieerde, leidinggevende
groep optreedt in een hiërarchisch
opgebouwde maatschappij’. Deze
situatie geldt allang niet meer. Hoe
130 meer democratie, hoe meer merito-
cratie¹⁾, hoe meer elites zich op

allerlei terreinen kunnen ontwikkelen,
zodat de invloed van de oorspronke-
lijke elite minder wordt.

135 **(8)** In Nederland heeft de verovering
van belangrijke posities door de anti-
elitaire rebellen vanaf de jaren zestig
van de vorige eeuw eigenlijk nauwe-
lijks moeite gekost, mede door de
140 traditie van toegeeflijkheid – dan wel
‘repressieve tolerantie’ – van de
bestaande elites. De ingebouwde
zwakte van de nieuwe elites was hun
anti-elitaire opvatting met die vage
145 voorliefde voor sociaal engagement
met ‘het volk’. Het wachtwoord uit die
tijd was ‘democratisering’ en dat
betekende dat iedere burger op ieder
terrein evenveel recht van spreken
150 en beslissen diende te hebben als
iedere andere burger.

(9) In zijn boek *De beklemde elite* uit
1972 hekelde literatuurcriticus
K.L. Poll de tegenstrijdigheden van
155 dit democratiseringsstreven. Die
democratisering zou immers de
“vergroting van de macht van alle
Veronica-luisteraars” betekenen,
“van kijkers naar familieshows als
160 *Een-van-de-acht*, van lezers van
vrouwenbladen als *Libelle*, van
voetballiefhebbers en autobezitters.”
Met elkaar vormen zij de zwijgende
meerderheid en daar schreven anti-
165 elitebladen als *de Volkskrant* en *Vrij
Nederland* meestal nogal schamper
over. “Zij hebben een devote eerbied
voor ‘het volk’ als abstractie, maar
zodra dat volk een concrete gedaante
170 aanneemt – als *Telegraaf*-volk, als
Trosvolk – krijgt het er, met recht
vaak, van langs.”

(10) Dat de culturele elites weinig tot
geen weerwoord hebben tegen hun
175 aanklagers heeft met nog twee
structurele ontwikkelingen te maken.
De eerste betreft de kunsten, de
andere is economisch van aard. Op

180 artistiek vlak is het onderscheid
tussen *high art* en *low culture* al
sinds lang als fictie ontmaskerd. Zo
hebben literatuurwetenschappers als
Richard Keller Simon de overeen-
komsten tussen de populaire cultuur
185 en de canon van 'grote werken' aan-
getoond. In zijn boek *Trash Culture*
(1999) laat Simon zien dat het ver-
filmde verhaal over Rambo²⁾ een
eigentijdse variant is op de oud-
190 Griekse *Ilias* van Homerus, en dat de
held van het verhaal dus Achilles is,
maar dan niet afkomstig uit de elite
maar uit een achtergesteld milieu.
Hetzelfde geldt voor films zoals
195 *Apocalypse Now*, variant op *Heart of*
Darkness, en *Dumb and Dumber*,
variant op *Don Quichot*.
(11) Sterker, veel van de modernis-
tische en avant-gardekunst uit de
200 eerste helft van de twintigste eeuw
heeft haar kracht ontleend aan de
populaire cultuur en aan de nieuwe
media uit die tijd, zoals de fotografie
en de krant. Dat dadaïstische knip-
205 en plakwerk, dat *Durcheinander* van
allerlei media, middelen en tech-
nieken en alledaagse onderwerpen,
zou immers de bestaande werkelijk-
heid heel goed weergeven en daar-
210 aan ook nog een politieke lading en
richting kunnen geven. Zo bezien lijkt
het heftige verlangen naar de terug-
keer van een canon in literatuur,
geschiedenis en kunst niet meer dan
215 een bourdieuse³⁾ manier om eigen
posities veilig te stellen.
(12) Het kapitalisme heeft daarnaast
misschien nog wel een funestere
uitwerking gehad op alles wat zich
220 elite noemde. Sociologen als
Zygmunt Bauman beweerden dat het
hele postmodernisme⁴⁾ in feite het
gevolg was van de noodzakelijke
diversificatie van het te gestandaar-
225 diseerd geworden kapitalisme. Na de

oliecrisis van 1973 had men meer
variatie in de productie nodig om de
verkoop weer op te vijzelen. Nou, dat
is gelukt. Elk product is nu in honderd
230 kleuren en tweehonderd verschillen-
de typen te koop. Het huidige
'*anything goes*' zou dus een materia-
listische onderbouw hebben.
(13) Dan waren er nog, zoals door
235 Richard Sennett in zijn boek
De flexibele mens (1998) geschetst,
de gevolgen van de flexibilisering van
de arbeidsmarkt in het turbo-
kapitalisme. Al die fusies en over-
240 names, al die tijdelijke werkkrachten,
al die interim-managers, dat alles
leidt tot gebrek aan vertrouwen,
gebrek aan langetermijndenken.
Deze flexibilisering heeft de wereld
245 van kunst, cultuur en media in Neder-
land sinds de jaren negentig ook
bereikt. Tot dan hadden de meeste
journalisten van kwaliteitskranten een
life long job guarantee. Dat is voorbij,
250 niemand is zijn baan nog zeker. En
freelancers kunnen voor een appel
en een ei een stukje schrijven of op
een contract van zes weken bij een
of ander televisieprogramma wat
255 assistentie verrichten.
(14) Tot slot smijt de digitalisering
van de communicatiemiddelen alle
bestaande hiërarchieën, structuren
en conventies met kracht omver.
260 Elite was afstand, of deze nu verti-
caal was of, in mijn geliefde militaire
betekenis, horizontaal, namelijk ver-
voor de veilige troepen uit. Elke af-
stand is nu weggevallen. En zonder
265 de juiste afstand te bewaren kan
geen enkele elite iets op waarde
schatten. Alle journalisten moeten
afstand bewaren en tegelijk perma-
nent twitteren en online vragen van
270 lezers, luisteraars en kijkers beant-
woorden. Kunstenaars en cultuur-
critici mogen nog zo lang over hun

kunstwerk doen, als ze het vervol-
gens niet op z'n Zwagermans in zes
275 à tien minuten voor de camera kun-
nen uitspuwen om er daarna verder
over te twitteren, kunnen ze het
schudden.

(15) Wil een nieuwe culturele elite
280 zich vormen, dan zal dat moeten
gebeuren in isolement, ver weg van
de media, waar de meesten, om met

Nietzsche te spreken, als domme
maar gelukzalige koeien staan te
285 grazen, "aangelijnd aan de pin van
het moment"⁵). Eenzaamheid,
ambitie, oefening en volharding –
dat weet elke topsporter, uitvinder en
kunstenaar – waren en zijn de ver-
290 eiste toegangskaartjes voor de elite
van de toekomst.

naar: Henri Beunders

uit: De Groene Amsterdammer, 24 februari 2011

noot 1 Een meritocratie is een maatschappij waarin de elite bestaat uit mensen met specifieke, persoonlijke verdiensten. Of je tot de elite behoort, hangt af van wat je doet met je persoonlijke kwaliteiten. Factoren zoals afkomst of financieel vermogen spelen daarbij geen rol.

noot 2 Rambo is in de gelijknamige film de door Sylvester Stallone gespeelde soldaat die in Vietnam heeft gevochten en het – eenmaal terug in Amerika – in z'n eentje opneemt tegen een heel leger van politiemensen.

noot 3 De Franse socioloog en cultureel antropoloog Pierre Bourdieu (1930-2002) laat in zijn werk *La distinction* zien dat hogere kunst een middel is dat de hogere klasse bewust gebruikt om zich te onderscheiden van mensen uit lagere klassen om op die manier de eigen positie veilig te stellen.

noot 4 Postmodernisme is een stroming in de filosofie en de kunst waarin getwijfeld wordt aan het bestaan van een allesomvattende ideologie of een bepaalde orde. Een van de belangrijkste kenmerken is het relativisme: de waarheid van een uitspraak of theorie is afhankelijk van de mens (het subject, de waarnemer) met zijn specifieke eigenschappen.

noot 5 De Duitse filosoof Nietzsche (1844-1900) vergeleek in zijn filosofische roman *Also sprach Zarathustra* mensen die uitsluitend voor het moment leven met naïeve dieren die tevreden en gelukkig vretend leven in het heden, zonder weet te hebben van verleden of toekomst.

De ‘geyle hoer’ van de geldzucht

(1) Paniek in de Gouden Bocht van de Herengracht in Amsterdam! Honderden verontruste rekeninghouders verdrongen zich bij het monumentale pand op nummer 446. Ze eisten hun geld op. Maar de deur bleef dicht en er ontstonden opstootjes waar de politie aan te pas moest komen. We schrijven het jaar 1966. In het genoemde pand was destijds de bank Gebroeders Teixeira de Mattos gevestigd. In mei 1966 was de bank in acute liquiditeitsproblemen gekomen. Op dinsdag 31 mei vroeg Jan Fehmers, directeur van de bank, surseance van betaling aan: de bank was failliet.

(2) De herinnering aan Teixeira de Mattos is gewist. Nederland is kort van geheugen als het gaat over de nationale traditie van financiële schandalen. Toch was de ondergang van Teixeira de Mattos het grootste bankfaillissement in Nederland in de twintigste eeuw.

(3) In oktober 2009 was er een soortgelijke financiële schok, ditmaal veroorzaakt door de val van DSB, de bank van Dirk Scheringa. Ten tijde van de val van DSB is nooit verwezen naar wat zich 43 jaar eerder bij Teixeira de Mattos afspeelde. Toch zijn er talrijke parallellen. Beide affaires beheersten maandenlang het nieuws. De toezichthouder trad niet tijdig in actie en bleek achteraf niet doortastend te zijn geweest. De Tweede Kamer reageerde onthutst, de ministers van Financiën dekten De Nederlandsche Bank en stelden vast dat het om een ongezonde bank

ging die door eigen schuld in moeilijkheden was gekomen. Beide banken werden geleid door één man en waren te klein om gered te worden. Beide keren kwam er een *bankrun* op gang, bij Teixeira doordat Unilever, Philips en een andere bank hun deposito's terugtrokken, bij DSB na een oproep van Pieter Lakeman aan spaarders om hun geld weg te sluizen.

(4) De vergeten ondergang van Gebroeders Teixeira de Mattos is een voorbeeld van de onverschilligheid waarmee Nederland omgaat met zijn financiële geschiedenis. Hierdoor lijkt het alsof wat er zich recentelijk afspeelde bij Icesave en DSB unieke gebeurtenissen zijn, aangewakkerd door de kredietcrisis die vanuit de Verenigde Staten als een natuurramp over onschuldig Nederland heen kwam. Die onverschilligheid met het verleden is merkwaardig, want Nederland heeft wel belangstelling voor de actualiteit als dingen misgaan bij een bank. Zo ging er een golf van verontwaardiging door de media toen Jan Hommen van ING ruim een miljoen euro bonus ontving. Daar staat weer tegenover dat de man die waarschijnlijk de grootste speculant is in de Nederlandse geschiedenis, zich koestert in volstrekte anonimiteit: Louis Reijtenbagh had op zeker moment een vermogen van wellicht een miljard dollar bij elkaar verdiend met shortspeculaties op tientallen bedrijven waarmee hij financieel profijt trok uit de ondergang van die bedrijven.

Hij kwam slechts kortstondig in de publiciteit toen in 2009 bleek dat hij zijn schilderijencollectie (met een geschatte waarde van honderd miljoen euro) tegen de regels in aan twee verschillende banken in onderpand had gegeven. Een berichtje dat een Belgische rechtbank oordeelde dat de Belgische fiscus rechtmatig beslag had gelegd op 120 miljoen euro bij Reijtenbagh, haalde indertijd slechts *De Telegraaf*. Reijtenbagh deed op grote schaal hetzelfde als vier eeuwen vóór hem Isaac Lemaire, een Amsterdamse koopman die als eerste ter wereld speculeerde op de koersdaling van een aandeel, in zijn geval het VOC-aandeel. Het ligt dan ook voor de hand om een lijn te trekken van de Hollandse financiële vindingrijkheid in het verleden naar het heden.

(5) Nederland staat internationaal bekend als de bakermat van het financiële handelskapitalisme: door de oprichting van de VOC, de Wisselbank en de eerste effectenbeurs was Amsterdam vanaf het begin van de zeventiende tot het eind van de achttiende eeuw het belangrijkste financiële centrum van de wereld. Op de geld- en kapitaalmarkten van Amsterdam financierden Europese vorsten hun oorlogen, hofhoudingen, maîtresses, goederenhandel, veroveringen en expansieplannen. Uit alle Europese landen stroomde geld naar de Amsterdamse markt, op zoek naar beleggingen. Het gevolg was dat Nederland de stabielste munt en de laagste rente ter wereld kende. En dat Nederland gedurende twee eeuwen het rijkste land ter wereld was. Nederland kon die prominente plek alleen bereiken doordat de overheid zich op cruciale momenten bemoeide met de economie,

terwijl ze op andere momenten liever wegkeek: wanneer de overheid de schade kon beperken, greep ze in; wanneer Nederland er – al dan niet over de rug van anderen – financieel beter van werd, verkoos de overheid niet in te grijpen.

(6) Een voorbeeld van adequaat ingrijpen door de overheid betreft de tulpengekte in de zeventiende eeuw. Kort na 1600 bleken Franse hofdames bereid om meer dan honderd gulden te betalen voor een tulpenbloem die zij op een galabal in hun décolleté konden dragen... De prijs van tulpenbollen kende in de periode daarna een stijgende lijn. In 1623 kostte één enkele tulpenbol van een populaire soort duizend gulden, terwijl het gemiddelde jaarinkomen op 150 gulden lag. Tijdens de jaren dertig van de zeventiende eeuw liepen de prijzen zo hoog op dat handelaren bereid waren evenveel te betalen voor een zak tulpenbollen als voor een rijtje Amsterdamse grachtenpanden. Deze tulpenhandel geldt wereldwijd als hét voorbeeld van de eerste speculatieve verdwazing, een financiële ‘bubbel’ waarbij de prijs van een product in korte tijd scherp stijgt en in geen enkele verhouding meer staat tot de werkelijke waarde van het betreffende product.

(7) Zoals elke latere financiële bubbel bestond de tulpengekte niet lang. In februari 1637 vond in een kroeg in Haarlem de veiling plaats van een pondje tulpenbollen. Deze ‘Witte Croonen’ vonden voor 1250 gulden echter geen kopers. De week daarop kelderden overal in Holland en Utrecht de prijzen. De tulpenmarkt stortte in en er ontstond een chaotische situatie met veel onenigheid onder handelaren over de geldigheid

van de afgesloten contracten. Een jaar later beslisten de Staten van Holland dat alle reeds afgesloten contracten in tulpenbollen tegen drieënhalf procent van de oorspronkelijk afgesproken prijs moesten worden afgewikkeld. Al snel hierna verschenen de eerste spotprenten tegen de 'geyle hoer der geldzucht'. Deze gebeurtenis strookt echter in het geheel niet met het calvinistische zelfbeeld van de godvruchtige kooplieden en regenten die in soberheid de rijkdom van de Gouden Eeuw opbouwden. Misschien schuilt hierin wel de verklaring waarom er sinds jaar en dag buitenlandse publicaties bestaan over de Hollandse tulpengekte van 1637, maar afgezien van een enkel schot-schrift geen Nederlandse literatuur hierover.

(8) De snelheid waarmee de overheid ingreep om de onrust op de tulpenmarkt de kop in te drukken, was kenmerkend voor de manier waarop financiële crises zo onopvallend mogelijk door de overheden werden afgewend. In andere gevallen was echter sprake van weggijken en zo snel mogelijk vergeten. Uit opportunisme werden de negatieve kanten van de financiële en zakelijke belangen verdoezeld. Dat gold zeker voor de activiteiten van de VOC, de WIC en later de Nederlandsche Handel-Maatschappij, voorloper van ABN Amro: het ging per slot om de handelswinst, niet om de verliezen door speculaties en schandalen, laat staan om de uitbuiting, plunderingen en kolonisaties.

(9) Waarom zijn deze financiële schandalen niet verankerd in het nationale historische besef? Misschien heeft het te maken met het Nederlandse calimerocomplex¹⁾ dat

we onszelf aanmeten: "Zij zijn groot en ik is klein". We kenschetsen onze schandalen liefst als onbeduidend en vergelijken ze daarom graag met de ondergang van de Amerikaanse investeringsbank Lehman Brothers of de wijze waarop Nick Leeson de val van de Britse Barings Bank veroorzaakte. Maar dat getuigt toch van extreme zelfonderschatting. Nederland speelt tot de dag van vandaag in de financiële wereld een aanzienlijke rol. Zelfs na de krimp die is opgetreden door de financiële crisis van 2008-2009 is de omvang van de Nederlandse financiële sector nog altijd vijf keer zo groot als het nationale inkomen. Ten tijde van de financiële crisis van 2008-2009 stonden Nederlandse financiële instellingen hoog op de ranglijst van ernstige probleemgevallen en moest de staat hard ingrijpen om erger te voorkomen.

(10) Liever dan die grote rol van Nederland te erkennen, houdt Nederland de illusie in stand dat de ondergang van ABN Amro de schuld was van listige Belgen en perfide Schotten en niet het resultaat van eigen falen. Daarnaast wil men halsstarrig blijven geloven dat ING eigenlijk die goeie Postbank was met de leeuw van Jan Mulder en niet de bank die op grote schaal in Amerikaanse rotzooihypotheek belegde, dat Aegon een door godvruchtige hervormde bestuurders geleide verzekeraar was en niet een aanjager van woekerhypotheek, en dat Dirk Scheringa altijd die joviale volkse jongen was gebleven en niet de man was die zijn bank gebruikte als melkkoe voor zijn oer-Hollandse jongenshobby's: een voetbalclub, een schaatsteam en een museum voor realistische kunst. Dit wegcijfe-

ren van de feiten vindt een welkome voedingsbodem in een samenleving die selectief met haar eigen verleden omgaat. Klaarblijkelijk willen Nederlanders niet weten dat ons land historisch gezien geen haar beter of slechter is dan andere landen en mede daardoor een prominente rol in de voorste linies van de opkomst van het financiële kapitalisme heeft gespeeld.

(11) Het is ironisch, maar het schilde

rij dat meesterspeculant Reijtenbagh in 2008 verkocht aan het Rijksmuseum – hoewel dit schilderij onder het onderpand aan zijn crediteuren viel – betrof De Gouden Bocht in de Herengracht van de zeventiende-eeuwse Amsterdamse schilder Gerrit Berckheyde. In de uiterste hoek van het schilderij is nog net het pand afgebeeld waar de bank Teixeira de Mattos was gevestigd die in 1966 bankroet ging.

naar: Roel Janssen

uit: De Groene Amsterdammer, 13 april 2011

noot 1 Men spreekt van het calimerocomplex als een persoon, organisatie of land het gevoel heeft vanwege de eigen kleine omvang niet serieus te worden genomen en die visie ook uitdraagt. De naam is afgeleid van de tekenfilmfiguur Calimero, een zwart kuikentje met een eierdop op zijn kop, die met regelmaat de uitspraak deed: “Zij zijn groot en ik is klein en da’s niet eerlijk”.

De teksten die voor dit examen gebruikt zijn, zijn bewerkt om ze geschikt te maken voor het examen. Dit is gebeurd met respect voor de opvattingen van de auteur(s). Wie kennis wil nemen van de oorspronkelijke tekst(en), raadplege de vermelde bronnen. Het College voor Examens is verantwoordelijk voor vorm en inhoud van dit examen.